

A két ajtó – Scheiber Sándor öröksége. In: *Ki szereti a zsidókat? A magyar filozsemitizmus*. Szerk. Mózes Endre. Budapest: Noran Libro, 2014. 205-212.

Bollobás Enikő

A két ajtó
Scheiber Sándor öröksége¹

A mi családunk valahogy mindig kicsit „rumlisabb” volt, mint más, „rendes” katolikus családok. Hangosabbak voltunk, valaki mindig beszélt, természetesen étkezések alatt is: vagy a nagy történetmondó apánk, vagy a világra azonnal reagáló anyánk, vagy a négy testvér egyike. Soha nem is értettem, hogy magyar ember evés közben miért nem beszél. Azt meg különösen nem értettem, hogy a gyerekek miért *hallgass* a neve; nálunk ugyanis a gyerekeknek *beszélj* volt a neve.

A magunk „rumlis” családjára ismertem később Woody Allen filmjeiben: ezért voltak ismerősek számomra az ott ábrázolt – kissé hangos, kissé beleszólós, kissé veszekedős, de egymásra mindig nagyon odafigyelő – zsidó családok. És azért is, mert a mi gyerekkori „összevisszaságunknak” az is része volt, hogy a családi ünnepeknek a nem családtagok is részei voltak, valamint hogy a keresztény ünnepi asztal körül szüleink zsidó barátai is ott ültek. Valójában alig emlékszem olyan szentestére, amikor ne lettek volna velünk olyanok, akik nem voltak családtagok: barátok és ismerősök, zsidók és nem-zsidók mind velünk énekelték a „Mennyből az angyalt” (pedig némelyikük még magyarul sem tudott).

Ez a fajta nyitottság nálunk kötelező volt, mi így alkottuk a zsidó-keresztény hagyományt. A nagy mintát apánk, Bollobás Béla szolgáltatta: csak úgy fújta a héber imákat, amelyeket a Tavaszmező utcai Gimnáziumban tanult két osztálytársától, Héber Károlytól és a későbbi világhírű matematikustól, Erdős Páltól. Legközelebbi barátai között többen zsidók voltak; hozzájuk a nehéz időkben is hűséges maradt. 1944-ben rendszeresen bejárt a pesti gettóba, hátizsákban szállítva nekik az élelmet. Katonaorvosként, a Légierők főorvosaként valahogy mindig bejutott (hol egyenruhájának köszönhetően, hol azért, mert tudta, kit lehet lefizetni) – legalábbis addig, amíg náciellenes szervezkedésben való részvételért 1944. december 2-án a Gestapo le nem tartóztatta (mellesleg 1947-ben is bebörtönözték – akkor szovjetellenes szervezkedés vádjával). Egyik volt betege máig emlegeti, hogy a váróban anyám (aki mindvégig apám asszisztenseként dolgozott) milyen figyelmes volt: azonnal elvette tőle a sárgacsillagos kabátot, és az első lehetőségkor behívta a rendelőbe, megvédve ezzel az esetleges kellemetlen pillantásoktól.

---

¹ Megj.: *Ki szereti a zsidókat? A magyar filozsemitizmus*. Szerk. Mózes Endre. Budapest: Noran Libro, 2014. 205-212.

Ebben a családi milióban azután senki nem csodálkozott, amikor tizenöt éves koromban azzal jöttem haza Cambridge-ből – ahol rövid ideig matematikus bátyám frissen szerzett ismerősei, a Nobel-díjas fizikus, Paul Dirac és felesége, Wigner Margit (W. Jenő húga) meghívására tanulhattam az ottani Angolkisasszonyoknál –, hogy megismerkedtem a Budapesti Rabbiképző igazgatójával, Scheiber Sándorral. Szüleim rögtön meghívták vacsorára a Scheiber-házaspárt, amit azután kölcsönös vendégeskedések követtek, nagy beszélgetésekkel, a világ dolgainak meglehetősen hasonló értelmezésével. Később aztán Lili néni apámat hívta, amikor Scheiber Sándor epegörcsét kellett enyhíteni; anyám pedig a Rabbiképzőbe ment megértésért és tanácsért, amikor bátyám disszidált, vagy amikor én válni készültem.

Ekként kezdődött barátságom Scheiber Sándorral.

Egész életemben csak két férfinak köszöntem *kezécsókolommal* – az egyik Scheiber Sándor volt. Vele magától értetődően használtam ezt a formulát, mert haláláig valóban atyai jó barátom volt. Az „atyai” jelző itt nem túlzás: mindig atyai gondoskodással figyelt az életemre és terelt a szellemi értékek felé. Egyébként Scheiber Sándor és apám nagyjából egyidősek is voltak (mindketten kicsit idősebbek az akkori szülői átlagkornál, hiszen apám is elmúlt negyven, amikor én negyedik gyermekként megszülettem), életelveiket tekintve pedig nagyon is hasonló nézeteket vallottak, elsősorban a tudományról, a munkáról, az emberi kiállásról és mások megsegítéséről.

Apám és Scheiber Sándor egyaránt hittek a zsidó és a nem-zsidó emberek közösségében, mindketten elítélték az előítéleteket, a sztereotípiákat és az ezekből fakadó bizalmatlanságot, bármelyik irányból jöttek is: a nem-zsidók felől a zsidók iránt, vagy a zsidók felől a nem-zsidók iránt. Nagyon is hasonlóan hittek továbbá a magyar és a zsidó kultúra egységében. Egyetértettek abban, hogy egymás mellett van az a két ajtó, amelyik a zsidó és amelyik a magyar kultúrára nyit. S úgy helyes, hogy aki nem zsidó, az nyissa ki a zsidó kultúra ajtaját is, aki pedig zsidó, az lépjen be a magyar kultúra szobájába is. Én ezt tanultam otthon, s ezt érzékelte Scheiber Sándor, amikor a következő dedikációt írta a Rapcsányi László szerkesztésében 1972-ben megjelent *A Biblia világa* című kötetbe: „Bollobás Enikőnek, aki a könyv szellemét már annak megjelenése előtt elsajátította. 1972. XII. 4. Scheiber Sándor”. (A könyv ki nem mondott célja a különböző felekezetű Biblia-tudósok megszólaltatása volt. Persze az akkori szocialista rendszer nem nézte jó szemmel a zsidó-keresztény közeledést, ezért még a teológusszerzők felekezetét sem jelölhették meg.)

Ezt a szemléletet vittem magammal, amikor a hetvenes években egyre többet jártam be a Rabbiképzőbe. Éveken keresztül nagyon sok péntek estét töltöttem a templomban. Emlékszem, legelső alkalommal rettenetesen zavarban voltam, épp csak az ajtó mellett álltam meg, nem is akartam előrébb menni. Legszívesebben láthatatlanná váltam volna. Amikor Scheiber Sándor észrevett, felállt, odajött hozzám, kézen fogott, előrevezetett, és

leültetett az első sorba a többi nő mellé. Azután állandó vendég voltam a péntek esti istentiszteleteken, és persze mindig ott maradtam az istentiszteletet követő kidduson – előbb a földszinti menzán, később a második emeleti díszteremben. Természetes része lett az életemnek a József körúti ház. Az én ünnepeim is lettek a Kol Nidrék, a Széder-esték, a rabbiavatások és az esküvők. Sőt, gyakran még temetésekre is elvitt.

Gyakran kerestem fel a Rabbiképző Intézetben csak úgy, minden különösebb ok nélkül, egyetemi óráim között diákként, majd később tanárként. Ilyenkor hosszú délelőttöket ajándékozott nekem féltett idejéből. Ha többen voltunk a vendégei, gyakran átmentünk a szomszéd lakásban lakó Hochberger rabbihoz, ott még a Rózsikánál is jobb kávé kaptunk. Délelőttöknél gyakran találtam Szemere Samu társaságában. Micsoda megtiszteltetés volt, hogy ők ketten olyan természetesen fogadtak be maguk közé. Emlékszem, egyszer a halál, a halálfélelem került szóba. Az akkor már kilencven felett járó Szemere Samu elmerengett: „Érdekes, én soha nem gondolok a halálra”.

Scheiber Sándor révén új világ tárult fel előttem. Látogathattam a Biblia-óráit, a kezembe adta az általa oly sokat idézett Alexander Bernát-, Heller Bernát-, Goldziher Ignác-, Löw Immanuel- és Hevesi Simon-Emlékkönyveket, Blau Lajost, Martin Bubert, az IMIT-Évkönyveket, a Cincinatti Hebrew Union College évkönyveit – és természetesen saját munkáit, a régieket éppúgy, mint a frissen megjelentek különlenyomatait az *Acta Orientalia*, *Fabula*, *World Jewry*, *Journal of Jewish Studies*, *Israel Oriental Studies*, *Revue des études juives* folyóiratokból. Lenyűgözött tudományos termékenysége, hiszen akármennyire igyekeztem, egyszerű olvasóként is alig tudtam lépést tartani azzal, amit írt.

Hogyan is láttam Scheiber Sándort ebből a sajátos helyzetből – mint kívülálló, aki ugyanakkor valamiképpen „belülálló” is?

Először is láttam a közösséget teremtő rabbit, aki a Holocaust rettenetes tragédiája után újra életre keltette a magyarországi zsidóságot. Egyúttal ellenállt a Kádár-rendszernek, amely nem tűrte a közösségeket, sem a zsidót, sem a keresztényt – fenyegetőnek, veszélyesnek látván azt, aki „túlságosan zsidó” volt vagy „túlságosan katolikus” (református, evangélikus stb.). Fantasztikus memóriájának köszönhetően számon tartotta az egyes emberek fölmenőit – így tehát akik nem ismerték saját zsidó családi hátterüket, azokat felvilágosította és büszkévé tette őket (rengeteg története volt a nagyapákról és nagyanyákról, amelyeken maguk az érintettek csodálkoztak a leginkább). Én több zsidó barátomat vittem el hozzá, akik tágra nyílt szemekkel hallgatták a maguk „családi történeteit”. Ebben az értelemben ő volt az egyszemélyes kollektív emlékezet, a kulturális emlékezet, amelyet ebben a történelmi helyzetben – úgy érezte – öneki egy személyben kell megőriznie (aztán tovább adta, szétszórta ezeket az emléktöredékeket, így most már sokan őrzik őket).

A Rabbiképzőt igazi közösségi központtá tette, nagy kört alakított ki körülötte. Több százan vettek részt rendszeresen a péntek esti istentiszteletek utáni kiddusokon, amelyeken mindig valamilyen érdekes témáról beszélt, pl. egy új könyvről, vagy az odaérkező külföldi vendéget beszélgette. Én is több vendéget vittem hozzá, köztük Allen Ginsberg és Jerome Rothenberg amerikai költőt.

Nagy konspirációs bravúrral sikerült összehoznom két másik kiválósággal is: Izrael Gelfand orosz matematikussal és Lékai László bíborossal. Gelfand bátyám professzora volt Moszkvában; élete első külföldi útján tartózkodott Magyarországon a hetvenes évek elején, és nagyon szeretett volna találkozni Scheiber Sándorral – már csak azért is, mert ő maga is nagy rabbik leszármazottja volt. A KGB azonban két tanítványát állította mellé úgy, hogy még éjjel sem lehetett egyedül (értsd: hárman egy hotelszobában voltak elszállásolva). Apám „szakvéleménye” vetett véget ennek a helyzetnek, miszerint Gelfand szíve olyan rossz állapotban van, hogy állandó orvosi felügyeletet igényel, amit kizárólag saját otthonában tud biztosítani – ahol azonban sajna csak a professzor számára volt hely. Így nyertünk pár napot, amikor is lehetőség nyílt arra, hogy lopva elvigyem Gelfandot a Rabbiképzőbe és más, számára tiltott helyekre.

Lékai bíborossal Scheiber kereste a személyes kapcsolatot, de a megbeszélendők érzékeny volta miatt ezt a találkozót nem kívánta az Állami Egyházügyi Hivatal orrára kötni. Minthogy Lékai László az ötvenes évek óta apám egyik legjobb barátja volt, aki heti rendszerességgel jelent meg otthonunkban, a találkozó nálunk jött létre. A szervek előtt valószínűleg így sem maradt észrevétlen, de akkor már késő volt – a beszélgetés lezajlott.

De Scheiber Sándor nemcsak közösség-szervező rabbi volt, hanem világhírű tanár és tudós is, aki a zsidó tudomány számos diszciplínáját tanította: a Bibliát, héber irodalmat, zsidó folklórt, zsidó filológiát, s aki egyúttal a magyar kultúra, elsősorban a magyar irodalom szeretetére is megtanította növendékeit. Mindig munkára sarkallta tanítványait. *Ein Leben ohne Arbeit ist ein früher Tod*“, vallotta; vagyis a munka (értsd: komoly alkotómunka) nélkül élt élet maga a korai halál. Ha találkoztunk, volt egy visszatérő kérdése: „Min dolgozol?” Úgy éreztem, nem is mehetek akkor hozzá, ha erre nem tudok tisztességgel válaszolni. Több publikációm ötlete tőle származik, így a legelsőé is, amely egy Iszak Babel-novella fordítása volt a *Nagyvilág* számára. Mindig hívott, hogy írjak az általa szerkesztett MIOK-Évkönyvbe. Három írásom jelent itt meg: egy nyelvészeti tanulmány a bibliai performatívumokról és két vers.

Scheiber tanári arca jóval komolyabb volt, mint a magánéletbeli: a magánéletben sok könnyedséget engedett meg, pompás humorral adomázott és viccelődött (minden helyzetre megvolt a története vagy a vicce), míg a tanteremben komolyságot, sőt szigorot sugárzott. Amint föllépett a katedrára, saját professzorainak sorába lépett, s ez a hagyomány, valamint a tudomány, amelyet képviselt, teljes komolyságot és tiszteletet követelt tőle is.

De Scheiber Sándor sokak barátja is volt, meghitt barátja, különös és utánozhatatlan keveréke a toleranciának és az igényességnek. Egyrészt abszolút toleráns volt fiatal barátaival: ítélkezés vagy akár egy szemöldök-összevonás nélkül mindent elfogadott a másikban, bármilyen ostoba dolgokat mondtunk vagy tettünk is. Másrészt tudtuk, hogy hihetetlenül magasra emelte az emberi mércét, borzasztóan igényes volt szellemi és erkölcsi kérdésekben egyaránt.

Volt például egy kézlegyintése, amely maga volt a végítélet. Ezzel a mozdulattal írta le a méltatlanokat, a tisztességteleneket, a besúgókat (pontosan tudta, hogy környezetéből kik jelentenek róla) és az árulókat. A szemét fölemelte, messzire tekintett, egyet sóhajtott és krákogott – majd másról kezdett beszélni. Azt az embert többé gondolatra sem méltatta.

Páratlan volt beszélgetéskultúrája: nemcsak mesélni tudott, hanem valódi dialógust folytatott. Mindig a lényegre kérdezett, majd figyelt is a válaszra. Sőt: emlékezett is mindarra, amit a barátai elmeséltek neki. Amikor egyszer nem tudtam felidézni egy momentumot a saját életemből, ezt mondta: „Ha valamire nem emlékszel, csak fordul hozzám bizalommal. Én őrzöm a te életedet. Én leszek a te emlékezeted”.

Sokan emlékezete volt Scheiber Sándor. Hányszor fordult elő, hogy zsidó barátaim családjáról többet tudott, mint ők maguk. Hány embernek segített feleleveníteni a családi emlékezetet! És milyen boldog volt, amikor az elfelejtett zsidó múltat segített megtalálni. „A zsidó nem térítő vallás”, mondta, nevetve. „Én még a zsidókat sem tudom megtéríteni”. Ez nagyon bántotta. Szerette volna, ha a magyar zsidóság nagyobb számban vállalja zsidóságát. Boldog volt, amikor százakat látott péntek esténként a teremben, de nagyon keserűen vette tudomásul, hogy sokan féltek eljönni. Ezt nem értette. Vajon megéri – távol maradni?

A távolmaradók soha nem tudhatták meg, mit veszítenek. Hogy milyen volt egy ünnep, amikor Scheiber Sándor beszélt – vagy milyen volt egy „közönséges” péntek esti istentisztelet, amelyen egy rabbinövendék beszélt, ő maga csak jelen volt. Hogy milyen élmény volt őt hazakísérni, milyen érzés volt a kidduson elhangzott szavait jelenlétében és segítségével feldolgozni. Mert valahányszor kiddusait hallottam – és elnéztem a hallgatóságot –, minden alkalommal az a hászid történet jutott eszembe, amelyben a rebbe hívei hazafelé menet szinte összevesznek azon, hogy szavai kinek szóltak. „Nem, tévedsz, a Mester csakis nekem beszélt”. Valahogy ezt éreztünk mi is. Azóta már azt is tudom, hogy a *Mester* egyik definíciója éppen ez a szónoki – és lelki – képesség.

És milyen volt mint ember? Egyszerre sugárzóan derűs és mélyen szomorú – akár Arany János. Derűs volt, mert hitt a szellem erejében, az alkotás, a szellemi munka, a tudomány és a művészet által értelmessé tett életben. Hitt az élet örömeiben: minden örömet meg kell

ragadni, mondta, nem szabad elszalasztani a boldogságra való alkalmat. És emlékezni is kell minden örömré, minden boldog – vagy akár kevésbé boldog – pillanatra.

Ugyanakkor mélyen szomorú ember is volt. Hiszen sok halált kellett feldolgoznia – köztük édesanya halálát, aki az ő karjaiban halt meg, miután egy nyilas golyója leterítette. Bántotta, hogy a szocializmus évtizedeiben olyan sokan nem tartottak ki zsidó hitük mellett. Erről szólt a hetvenedik születésnapján abban a sokat idézett mondatban: „Akik nálam különbek voltak, nem jöttek vissza, vagy elhagytak.” Vagyis az elliptikus fogalmazást kiegészítve, nem jöttek vissza *a haláltáborokból* vagy elhagytak *bennünket, a zsidó hitet*. Ez nagyon fáj neki. Keserűen mutatott az iroda falán függő végzős rabbitablókra, amelyeken számos ismert arc volt látható: ez a színházigazgató is rabbi végzettségű, az a klasszika-filológia-professzor és az a nyelvészprofesszor is. Nekik ma mind rabbiként kellene működniük.

Emellett sokat szenvedett a szocialista rendszer rejtett antiszemitizmusa miatt. Néha elviselhetetlen nyomás alatt élt: az Állami Egyházügyi Hivatal emberei folyamatos megfigyelés alatt tartották, rendszeresen behívták kihallgatásokra – őt és tanítványait egyaránt gyanús, ellenséges elemként kezelték. Nagyon fáj neki, hogy egész életében nem engedték ki Izraelbe, s csak 1984-ben, a halála előtti évben kapott oda kiutazási engedélyt. Jól tudta, hogy a Rabbiképző mindegyik hallgatója a tűzzel játszik, kitéve a rendszer kénye-kedvének, hogy bármikor beidézhető, s akár el is ítéltető, bebörtönözhető (ahogyan „cionista szervezkedés” vádjával akkoriban börtönbe is került némely rabbinövendék). Nyilvánvalóan nem várhatta, hogy mindezt kockáztassák azok, akik ilyen körülmények között vállalják zsidóságukat. Ezért nem erőltethette az „elhagyók” visszatérését. De mindez csak még jobban elszomorította.

Sírfeliratáról külön kell szólni. Valószínűleg sokan csodálkoztak, amikor elkészült a sírkő, rajta nyolc sorral egy Arany János versből, a „Széchenyi emlékezeté”-ből.

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázzván, ami benne földi,
Egy éltető *eszmévé* finomul,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

De aki jobban ismerte Scheiber Sándort, az nem csodálkozott. Hiszen a primér jelentésén túl – vagyis hogy a sírfelirat Arany János szavait immár nem (csak) Széchenyire vonatkoztatja, hanem Scheiber Sándorra: ő az, ki milliókra költötte „dús élte kincsét”, és ő az, kinek „éltető eszméje” örökké fennmarad – itt Scheiber Sándor kettős kulturális kötődése nyer végső

megerősítést. Vagyis a zsidó temetőben nyugvó rabbi a magától értetődő zsidó ajtó mellett kitarja a magyar kultúra ajtaját is. Továbbá azzal, hogy az eredetileg Széchenyi emlékezetére írt Arany-sorok Scheiber Sándor sírjára kerültek, az Aranytól Széchenyire történő visszautalásból most Széchenyitől Scheiberre való előreutalás lesz: analepszisből prolepszis, vagyis *jövő a múltban*. (Ez a prolepszis egyébként Scheiber Sándor egész életművére jellemző: ő a múltban gyökerező jövő munkása volt.) Az analepszis-prolepszis egymásba fonódó kettős alakzatával pedig egy 19. századi költő szavai nemcsak a 19. századi államférfit ünneplik, hanem a 20. századi tudós-rabbit is, összekapcsolva hármójukat – Széchenyit, Aranyt és Scheibert – a zsidó-magyar létezés nagy láncolatában.

Az 1984-es év őszéből már csak a keddekre emlékezem. A műtét után mindenki számára világossá vált, hogy nincs sok idő hátra. Nekem megengedte, hogy kedd délelőttöként meglátogassam. Néha elmaradt ez a látogatás – hol nekem jött közbe valami, hol nála voltak filmesek, hol nem érezte jól magát. Ilyenkor felesége, Lili néni telefonált rám, „Sanyi hiányol, gyere el”. Mindig hálával emlékszem ezekre a szavaira. Amikor pedig a betegágy nál ültem, a beszélgetés már egészen más dimenziókban járt. A halál közelsége megrostázta témáinkat – tudtuk, hogy csak a legfontosabbakra lehet idő.

Azon az utolsó kedden, már december volt, éppen indultam volna a Kun utcába, amikor csöngött a telefon: azt tudakolta, mikor érek hozzá, mert van valami TERVE. Jó melegen öltözök fel. Titokzatos volt, többet nem mondott. Amikor becsöngettem, már kabát is volt rajta, azonnal indultunk. „Merre?” – kérdeztem az autóban. „Itt ki jobbra, aztán balra”. A Kerepesi temetőhöz irányított. „Itt álljunk le”, mondta. Kiszálltunk. Arany János sírjánál voltunk.

Itt kicsit elidőzött. Biztos voltam benne, hogy a híres tölgyfa alatt ők ketten beszélgetnek egymással: a nagy magyar költő a sírjában, a nagy magyar rabbi a padon; az élő a holttal, ahogyan azt a kabbalisták és a hászid rebbék tanítják, de tudván, hogy ő is, a még élő, hamarosan „éltető eszmévé finomul” ...

Ekkor eszembe jutott a hatvanadik születésnapja, amelyet néhány rabbinövendék-baráttal szerveztünk 1973-ban a Rabbiképző zsinagógájában. Kint az évszázad vihara tombolt, dörgött és villámlott, vadul verve az ütemet Glinka *Variációk egy Mozart-témára* című művére, melyet a nővérem játszott a balkonon Dávid király hangszerén. A templomban mind úgy éreztük, hogy nem csak mi, emberek ünneplünk, de nálunk magasabb erők is megjelentek a nagy rabbi köszöntésére.

De ekkor a temetőben Scheiber Sándor véget vetett merengésemnek, ő tovább kívánt menni: Aranytól a Deák- és a Kossuth-mauzóleumhoz (mindkettőjüknek komoly szerepe volt a zsidó emancipáció folyamatában), az aradi özvegyekhez, Erkel Ferenchez, Trefort

Ágostonhoz, Fadrusz Jánoshoz, Jászai Marihoz, onnan a Petőfi családhoz és még Lédához.
Egyenként búcsúzott tőlük. És egyre szorosabban karolt belém.

1985. március 3-án halt meg.

*

Abban az esztendőben apánkat is elveszítettük. – Mi marad utánuk? Az emlékek, amelyekről a kiváló amerikai író, Willa Cather így ír: „közös kincsünk – a drága, senki mással meg nem osztható múlt”. És tovább él tanításuk, életfilozófiájuk, szellemiségük, amely zsidók és nem-zsidók számára egyaránt érvényes: hogy nyissuk, tárjuk ki, szorgalmasan és következetesen azt a két ajtót. Scheiber Sándor ezt a feladatot hagyta tanítványaira és barátaira, zsidókra és nem-zsidókra egyaránt. Ez a mi munkánk, a mi „közös dolgunk” – és ez valóban „nem is kevés” ...